

לתולדותיו של "העתון הכללי של היהדות" (ALLGEMEINE ZEITUNG DES JUDENTUMS)

הנס אוטו הורש

למען מדע היהדות" הנודע, בעריכת יום טוב ל. צונץ (מ-1822 עד 1823) ו"היהודי", שאותו הוציא גבריאל ריסר מ-1832 עד 1835.

הנחשב מכולם — "שולמית" — נוסד ב-1806 על ידי דוד פרנקל בעיר דסאו, והגדיר עצמו: "כתב עת לקידום התרבות והאנושיות בקרב האומה היהודית". עתון זה הופיע במועדים לא קבועים עד שנת 1848; כתב עת יהודי זה בלשון גרמנית עתיד היה להשפיע על צביונו של AZJ.

ואשר לייסוד ה-AZJ: ניתן להסבירו כמיוזג מגמות שונות שרווחו בעתונות היהודית: ההתמסרות לאמנציפציה ולהשכלה מצאה את השלמתה בזרם התיאולוגי של מסכת תיקונים פנים יהודית בחיי בית הכנסת. ייסוד ביטאון יהודי, המתעלה מעל לגבולות מפלגתיים צרים בא, כנראה, ברגע הנכון. היתה זו שעת כושר ללכד את כל הכוחות, הן כלפי פנים והן כלפי חוץ, כשיים לב לכל המכשולים, שהתייצבו כנגד האמנציפציה של יהודי גרמניה בשטח הפוליטי, החברתי והדת. מבחינה זו אפשר לכנות את לידת ה-AZJ כאתחלתא של העתונות היהודית המודרנית; על כל פנים, לפחות בעשורים הראשונים ביטאון זה הוא "עתון בעל סגנון מובהק", והוא גם מחולל סגנון.

לודוויג פיליפסון, מייסודו של AZJ וגם עורכו ומעצבו עד מותו ב-1889, התאים לתפקידו להפליא. הוא נולד בשנת 1811 בעיר דסאו. אביו משה (מוזס) פיליפסון היה מורה, ופעל יחד עם חבריו יוסף וולף (אשר היה לו חלק ביסוד "שולמית") וגוטהולד סלומון, לימים מטיף בבית הכנסת הרפורמי בהמבורג. יחד עם לימודי היהדות השתלם במקצועות של השכלה הומניסטית, ומילא כרסו הן בספרות הקלסית של יוון ורומי והן באוצרות התרבות הגרמנית המודרנית. בנוסף לכך היה בן בית ב"ש"ס ובפוסקים. לאחר שהשתלם כשומע שיעוריו של הפרופסור אוגוסט פֶּק, אחד המומחים הבקיאיים בתרבות יוון ורומי, החליט ללמוד לשונות קלסיות ולהשיג תואר אקדמי מתאים, אך מחמת ההפליה מצד השלטונות לא השיג את מבוקשו. לפניו עמדו כמה אפשרויות: להיטבל לנצרות, להגר מגרמניה או לקבל משרה של רב ומטיף בבית הכנסת. עד מהרה יצא שמו לתהילה בקהילת מגדבורג. הוא ייסד תחילה "מגזין לדרשות ולבתי ספר", אותו הוציא במשך שנתיים (1834-1836), שעורר הדים. הוא נודע ברבים כאיש עט, מלמד להועיל, איש פולמוס זריז, אמיץ, מיומן וגמיש, אך דָּבֵק בעקרונותיו; כל אלה הכשירוהו להופיע כאיש ציבור וכעתונאי הכובש את הקהל הרחב והמגייסו לצאת

כתב עת זה (להלן, AZJ) זכה לאריכות ימים יותר מכל פרסום אחר בעתונות היהודית גרמנית — 85 שנה (1837-1922). סיפורו המובא כאן מבוסס על המבוא לעבודת הדוקטור של הורש (Horch), שהוגשה לאוניברסיטת אאכן ב-1984. הדוקטורט עוסק בעיקר בן הספרותי של השבועון. החומר תורגם מגרמנית על ידי אברהם טוביאס, והוא מובא תוך קיצורים מסויימים, בעיקר בהערות.

הגיליון הראשון של AZJ ראה אור ב-2 במאי 1837. מאז המהפכה של שנת 1830 בצרפת, והתסיסה בגרמניה בעקבותיה, הוחרפה הצנזורה, והיתה זו תגובתה של הריאקציה על המתיחות הפוליטית הגואה שבחיי הציבור. בשנת 1835 גזר הבונדסטאג (הרשות העליונה של הפרדציה הגרמנית) על כל כתבי "גרמניה הצעירה", וכך פגע פגיעה קשה בכל סוגי העתונות. אך דווקא עתה יכלו כתבי העת למלא מקומם של העתונים, שעליהם השגיחו בשבע עינים, ולקבל על עצמם גם תפקידים מדיניים חשובים. כך נעורו סימני חיים בעתונות הפוליטית מאז שנת 1837, בין השאר בהקשר לזרם ההגליאנים הצעירים. שנתיים לפני כן, ב-1835, ייסד אוגוסט לֶבְלֵד כתב עת בשם "אירופה, כרוניקה של העולם הנאור", שנתקיים עד שנת 1858. לכתב עת זה היו 2,500 מנויים והוא זכה להד גדול; נראה שהוא שימש דוגמה ל-AZJ, כמו גם "העתון הכללי" של אוגסבורג, שאליו עתיד היה ל. פיליפסון להפנות את מאמרו על עניינים יהודיים. בשניהם אנו מוצאים מתכונת אחת: במדור הראשי באה סקירה על ענייני חברה, שהקיפה את כל בירות אירופה. במוסף הספרותי הוקצה מקום לדברי ספרות של גרמניה ושל ארצות זרות, בצורת רצנויות, קטעים מן המקור וכדומה.

לכתב העת החדש שימש, כנראה, דוגמה גם "העתון לעולם האלגנטי", שהופיע בלייפציג מאז 1801. וכן גם "עתון-בוקר בשביל החוגים המשכילים", שיצא בעיר שטוטגרט מאז 1806 ועד 1849, ושהוציא מוסף ספרותי כבר בשנת 1820. חשובים יותר היו, בנידון זה, כתבי-עת יהודיים בלשון גרמנית, שנוסדו עקב השאיפות לאמנציפציה של יהודי גרמניה בראשית המאה ה-19 והחזיקו מעמד עד 1837. עממם נמנו: "שולמית", בעריכת דוד פרנקל ו"כתב עת מדעי תיאולוגיה יהודית", בעריכת אברהם גייגר; על אלה ניתן להוסיף שני כתבי עת שלא האריכו ימים, הראשון בעל מגמה מדעית והשני — מדינית: "כתב העת

Zeitung des Judenthums.

Ein
unpartheiisches Organ für alles jüdische Interesse.

(Mit Königl. Sächsischer allergnädigster Concession.)

Leipzig, den 12. August 1837.

Politik.

Zeitungsnachrichten.

Paris, 20. Juli. Die Akademie der Wissenschaften hat in ihrer letzten Sitzung den Herren Wilhelm Weer und Dr. Madler in Berlin, als Anerkennung der von ihnen herausgegebenen großen Mondkarte, die Lalandesche Preis-Medaille zuerkannt.

Breslau, 5. Juli. Eine sehr auffallende Thatsache ist es, daß die Selbstmorde in Schlessen verhältnißmäßig unter den Juden häufiger vorkommen, als unter den Christen, und sogar zunehmen. Im Jahre 1836 haben sich 291 Personen, und zwar 250 männliche und 41 weibliche, das Leben genommen. Die Zahl der Selbstmörder ist daher nur 18 geringer als im Jahre 1835. Unter den Selbstmördern befanden sich diesmal 6 Juden, im Jahre 1835 waren es nur 3. Im Verhältniß der Seelenzahl ging daher diesmal von 4000 Juden 1 zu dem schrecklichen Entschlusse über, seinem Leben ein Ende zu machen, während erst unter 9000 Christen ein Selbstmörder war. (Schles. Zeit. N. 155.)

Tápliz, 18. Juli. An die öffentlichen Kur-Instituts-Gebäude hat sich ein neues angerichtet, dessen Bestimmung die unentgeltliche Versorgung armer in- und ausländischer, der Bäder bedürftiger Israeliten ist. Unter dem Schutze und der Unterstützung der das allgemeine Wohl so gern befördernden böhmischen Landesregierung gediehe auch diese wohlthätige Anstalt, in welcher man eine nachahmungswerthe Ordnung und Reinlichkeit antrifft.

Presburg, 16. Juli. (Privatmitth.) In diesen Tagen wurde von den hiesigen jüdischen Handwerkern ein Fest begangen, welches von diesen auf die Erhaltung der Concession zur Erlangung des Meisterrechtes gefeiert wurde. Ein rührender Anblick war es, den Jubel und die Freude dieser Leute zu sehen, welche nach langjähriger Bemühung endlich diese Concession erhalten haben, die nicht allein jedem Glaubensgenossen, sondern auch jeden wahren Menschenfreund mit inniger Theilnahme erfüllen muß. — Daß es aber dennoch hier noch lange nicht ganz klar ist, mag folgender tragikomische Vorfall an die Hand geben, der sich erst gestern hier zugetragen. Ein armer Jude ging nämlich über den Markt, und führte ein kleines Mädchen an der Hand. Einige Christen, denen es nun einfiel, das Kind habe keine jüdischen Gesichtszüge, mütheten dem Juden zu, er habe das Kind gestohlen. Polizei wurde geholt, der Jude wurde auf's Stadthaus geführt, gemartert und gequält, bis endlich durch

Verwendung der hiesigen Gemeindevorsteher bewiesen wurde, daß es sein eigenes Kind ist, und der arme Mann losgelassen wurde.

Posen, 20. Juli. (Privatmitth.) Der Herr Baron v. Kottwitz, welcher bekanntlich 5000 Thlr. zur Begründung einer israelitischen Knaben-Waisenanstalt geschenkt hat, die bereits seit einem Jahre in's Leben getreten, hat vor Kurzem wieder einer Cassen der Dackerns Kriegswohn, wo er trotz seiner überhäufteten Geschäfte stundenlang ausbleibt, und bei dieser Gelegenheit ein abermaliges Geschenk von 45 Klaftern Holz der Anstalt machte. — Beweis genug, daß er mit derselben auch hinlänglich zufrieden ist. Er besucht auch die Anstalt selbst oft mit seinem Besuche, unterhält sich mit den Knaben auf eine väterliche Weise, prüft und befehrt sie. Dies ist doch Edelmut und Großherzigkeit, von der nicht wieder ein Beispiel zu finden ist.

Politische Controle.

Das Zeugniß des Ministers Winter in der Badenschen Kammer, ausgesprochen im Angesichte des ganzen Landes und des ganzen Deutschland, hat auf eine unabwehrliche Weise dargegethan, wie unrecht es ist, wenn man sich nicht scheut, öffentlich auszusprechen, die Erfahrung anderer Länder zeige, daß die Emancipation nachtheilige Folgen habe, man müsse diese Erfahrung wohl berücksichtigen, und sich noch zur rechten Zeit warnen lassen. Als der französische Minister in der Deputirtenkammer aussprach, die Juden gehören zu den besten Bürgern des Staates, sie zeichnen sich aus durch Treue, Fleiß und Nüchternheit, die Beamten und Staatsdiener jüdischen Glaubens machen sich des besten Lobes würdig, — da sagte man in Deutschland: es ist der französische Minister, französischer Leichtsinn, französische Phrasologie! Jetzt spricht dasselbe ein deutscher Minister aus, ein Minister, der des größten Rufes im ganzen deutschen Vaterlande, der allgemeinsten Verehrung in seinem Lande genießt. O Winter, Du hast Dir keine Freunde dadurch gemacht, und das Anna-berger Gewerksblatt wird Dich wohl zurechtweisen müssen! Aber es ist Wahrheit! Denn das Lob wird ausgesprochen

לקרב למען המטרות של אמנציפציה ורפורמה ולהפוך — כדברי הערכתו של הפילוסוף הרמן כהן — לפובליציסט של היהדות בה"א הידיעה.¹

בגיליון הראשון של AZJ תיאר פיליפסון ב"תשקיף" שלו, וגם במאמר מפורט, את עקרונות המערכת ואת תוכניה של "יציר-כפיו לכל פרטיו ודקדוקיו".² תוכנית זו היתה נר לרגליו במשך כל שנות עריכתו, ואף יורשיו לא זזו ממנה עקרונית.

לפני עיניו של פיליפסון ריחף חזון של משהו בדומה לכתב עת צופה על כל העולם היהודי. עוד קודם שכינה יוליוס רונדנברג את ירחונו בשם "משקיף גרמני" (Deutsche Rundschau), אשר זכה להיות מעין צופה לאומי ברייך הגרמני (בשנת 1874) שעתה זה נולד מחדש, היה גם ה-AZJ מעין צופה על כל שטחי החיים היהודיים: הדתי, המדיני, הספרותי, הלשוני וההיסטורי. גם "שולמית" ייצג סוג זה כתב עת, אך קהל קוראיו מצומצם היה, והופעתו לא היתה קבועה. המטרות העיקריות של הביטאון החדש היו, לפי התשקיף, "טיפוח הדת הפנימית, המוסר היהודי והמדעיות היהודית והשוואת מעמדם של היהודים בחברה. הגמישות המיוחדת של הרוח היהודית — היא שתסייע להשיג מטרות אלה, והיא שתבטיח כי לא רק יהודים בודדים יעלו אל מרומי ההשכלה, אלא גם המון העם יזכה לכך. הניגודים בקרב הציבור היהודי והרמות השונות שבקרב, המשתקפים בביטויים קיצוניים לעתים, וזעקים ממש ל"מרכז משותף" ל"ביטאון מגוון ומרכזי של כל העניינים היהודיים".

אותו קו, שנרמז עליו ב"תשקיף", זכה לפירוט במאמרו של פיליפסון המוקדש לעקרונות העתון, שהופיע לאחר שחלפו שלושה חודשים כמעט מאז הגיליון הראשון ולאחר שנתקבלו התגובות הראשונות של הקוראים. פיליפסון דחה בכל תוקף את הטענה, כאילו מטיף ה-AZJ להתברלות של היהודים והיהדות. לטענתו, היהודים רוצים להוות חטיבה מיוחדת בתחום הדתי בלבד, כפי שנהגות גם שאר הדתות, ואילו בתחום הלאומי יש להם שאיפות משלהם, כל עוד לא זכו לשוויון אזרחי, וכל זמן שהתמזגותם בתוך העם הגרמני נתקלת בסירוב.³ בעוד שקיימת תמימות דעים בסוגיית האמנציפציה, הרי בשאלת "האמנציפציה הפנימית", דהיינו בבעיות הרפורמה היו הדעות חלוקות. בעקבות הוויכוח בין השמרנים המקפידים, המתונים, המתקנים הקיצונים והאדישים בכלל הסתמן תיאור של היהדות, המרחפת בספירות היסטוריות-פילוסופיות. ההווה מופיע כאן כשלב של סולם, שקצהו האחד שקוע בעבר וקצהו השני נוגע בעתיד, ומה שנשאר כתמציתה של הזהות היא השליחות האנושית של היהדות על כל תולדותיה הדתיות-פילוסופיות והמוסריות. מבחינה מוסרית עומדת היהדות — האמונה הדורשת "ואהבת לרעך כמוך" — על מדרגה שווה יחד עם הנצרות: רק צורות הפולחן ניתנות לתיקון אך לא עיקרי האמונה. יש לעודד את החוש החברתי של היהודים, את חושם האזרחי, וכך ליצור תנאי מוקדם להקמת קהיליה, שבה יהיו כל אזרחי המדינה אחים.

בתהליך הזה תיהפך הספרות לגורם מכריע. "הסופרים הגדולים הם באי הכוח של אומתם; הוא הדין גם לספרות ישראל: אמנם היא שוקעת, לדאבונו, בתהום הנשייה יותר ויותר, אף כי בת לוויה היא לתולדות ישראל שהן, ברובן, מעשי-ידיה. החל במקרא, המשך בספרות

היהודית-הלניסטית באלכסנדריה, ביצירות היהודים בתקופת האיסלם, וכלה בספרות החדשה — כל אלה אינם אלא חוליות של שרשרת של מסורת רצופה," אליבא דפיליפסון; "ריבוי הלשונות שבה מהווה אמנם מחיצה שקשה לדלג עליה, ועל כן גדלה הבערות בקרב המוני העם. כאן מחכים לנו אתגרים כבירים, וכתב העת יתרום לכך, שיכול נוכל להם. נשתחרר מן הכבלים הישנים, נפתח את אמונתנו, נרומם את מסורתנו, נחיה את ספרותנו, נפיח בה עוצמה רעננה ונסלול את מסילת המשכה".

פיליפסון מנה את המדורים העיקריים בעתון:

א. פוליטיקה — מצד אחד על יסוד חדשות העתונות, הדנה ביהדות ובאישים מיוחדים (ידיעות שנמסרו על ידי פרטים, כתבות, קטעים מן העתונות); מצד שני — מדור הדעות (פרשנות, מאמרי-מערכת, תגובות על אירועים).

ב. ענייני דת ואמונה בצורת "מחקר מדעי", הנראה דתית ודברי עיון, הגות ושיח סוד, שבהם יושמעו כל הדעות וההשקפות, מבלי שיתלקחו ויכוחים רעשניים; בפעולות אלו יושם דגש על תיקוני הפולחן וחי הקהילה.

ג. ספרות — ובעיקר הספרות היהודית במשמעות מצומצמת. כלומר מקרא, תלמוד ומדרש ויצירות הדרשנים והפוסקים.

ד. ספרות יפה, ובעיקר היצירות המשעשעות והמאלפות, כדי לעקור את הדעה הקדומה הרווחת, כאילו "היהדות היא חסרת יופי ונטולת-ערכים אסתטיים"; בדומה למגיד מלהיב לבבות, תשובב הסיפורת היהודית את לבות הקוראים. החן הפיוטי והקסם האסתטי יש להם, אפוא, תפקידים משרתים, שכן פיליפסון הדגיש בעיקר את היסוד המוסרי והחינוכי של הספרות והשירה.

ה. כתבות, קטעים, תגובות. מטבע הדברים משקפים אלה את הגישה האישית הסובייקטיבית של הכותב, והם מעניקים תמונה של המצב החיצוני והפנימי של היהודים. אין לוותר על תשובות, כל עוד קיימים בתוך הספרות הגרמנית משפטים קדומים ורחשי שנאה, אף כי אחיזתם בלבבות בני האדם נחלשת והולכת, אך בתחום הספרותי הם מטופחים עדין ועולים כפורחים.

דברי הביקורת וההערכה של פיליפסון עסקו שוב ושוב ביישור עיוותים, שהופיעו לרוב ביצירות מחברים לא-יהודיים, וזוהי כוונתם המרכזית. אצל מחברים אלה כמעט שלא תמצא אותו "משב חמים של האהבה, אותו להט לשחרור האדם, אותה התקוממות כנגד עושק האדם, וכנגד כבילת האדם." מה שאתה חש, הרי זה שנאה והתעלמות, ולכל היותר "פסק צונן של צדק קר כקרח".

תקופת פיליפסון (1837-1889)

אותו עידן — למעלה מיובל-שנים! — בו עמד ה-AZJ בסימן עורכו ומייסדו לדוויג פיליפסון, מצטיין ברציפות מפליאה של הקו הפובליציסטי. כתב העת הופיע עד יוני 1888 בהוצאת הספרים באומגרטנר שבעיר לייפציג, ומאז ועד סוף שנת 1889, כלומר עד מותו

שני, הסתייג פילפסון גם מן הזרם הקיצוני-רפורמי מייסודו של סמואל הולדהיים. עקב כך השתדל ליצור ולקיים מצע משותף ורחב ככל האפשר. עם היווסד הסמינר של ברסלאו בשנת 1854 על ידי זכריה פרנקל, שדגל בקו שמרני-ליברלי, ושעתיד היה לעצב את דמות רוב מגיינס של רבני ישראל בגרמניה, מצא גם פילפסון את מורה דרכו, שהיה לו לקו ולמנחה. ברוח זו נתקיימו כינוסי הרבנים השונים (בשנים 1844, 1845, 1846, 1868), וכן יצא קול קורא לכנס כלל יהודי (71-1869) ולהתוועדות קהילות ישראל; נכון, שתוצאות אספות אלה היו ועומות. עם זאת מעירות הן על כושר המעש של פילפסון ועל חושי הציבוריים. כבר בשנת 1837 קרא — בהסתמך על הצעה מאת גייגר — לייסוד פקולטה יהודית-תאולוגית ואף החל במימון תוכנית זו; פקולטה זו נועדה להיות הזירה האקדמית לקידום מדע היהדות. חזון זה זכה להגשמתו עם היווסד בתי מדרש לרבנים, תחילה בברסלאו (1854) ואחר כך בברלין (1872). מוסדות אלו עמדו, אמנם, בקשר עם האוניברסיטאות שבערים אלה, אך לא נחשבו למוסדות אקדמיים.

רעיון אחד של פילפסון הביא לתוצאות ברוכות בשטח הפעלת הציבור היהודי: כוונתנו לייסוד "המכון לקידום הספרות היהודית" בשנת 1855. בחירת היצירות שפורסמו — והנמקתה בדברי המבוא — מגלות בעליל, איזה מקום תפסה הספרות היהודית בכלל, והסיפורת בפרט, בסולם ערכיו של פילפסון ואילו יעודים הקצה להן במערכת עולמו החינוכי. גם הוויכוחים על כינון ספריות לתלמידים ולאגודות למיניהן מלמדים אותנו לקח רב; ויכוחים אלה הכשירו את הקרקע למכון הנ"ל, והם חזרו ונעזרו גם אחר ייסודו. בהקשר זה חייבים להזכיר את תוכניתו של פילפסון להוציא "דפים יהודיים עממיים" למען בתי אב של "עמך". כמה עותקי ניסיון הופיעו בשנת 1853, ושנתון ראשון בשנה לאחריה, ולבסוף התמזג "הדף העממי", בשנת קיומו השלוש-עשרה (1866) עם מדור הפיליטון של ה-AZJ. שבוועון זה, שכותרת המשנה שלו ("המלמד והמשעשע בנתיבות היהדות") מצביעה על מגמתו החינוכית, נועד לפשר בין המחנות הניצים. תפקידו היה להדגיש את המאחד, ולא את המפריד, בבית ישראל בעיקר בשאלת התיקונים בדת. סיסמתנו — קבע פילפסון — היא לשמור את העיקר שביהדות בתוך עולם משתנה והולך בעקבות האמנציפציה והטמיעה, הרווחות בו.

אין אנו פונים עורף לזמן על תביעותיו, ואין אנו דורשים מכם כי תסתגרו ותתבלדו מן העולם, מן המדינה, מן המכורה, מן האורחות ומן החברה; רצוננו לחזק את זיקתכם אל כל אלה, בכך שנציגם ביחס עם היהדות.⁵

מלבד דברי מוסר, מאמרי הגות, סיפורים היסטוריים ותיאורי דמויות מתולדות ישראל, מלבד פרשנות דברי מקרא ומאמרי חז"ל ופרקי הסבר על מצוות מעשיות, הוקצה גם מקום נכבד ל"סיפורים משעשעים, תיאורי הווה, דברי חידוד וכיוצא באלו ממקור ישראל", שהיה בהם כדי לקדם ולהאדיר את מטרותיו החינוכיות של כתב העת. לא כן הפוליטיקה, ההתכתשויות הפנימיות, סוגיות מדע יבשות, דברי ספרות וביקורת מקצועיים — במובן מדע היהדות. כל אלו היו בכל יראה ובכל ימצא בטורי הביטאון. "המכון לקידום הספרות היהודית", הוויכוח על ספריות

של פילפסון, הופק על ידי הוצאת הספרים של אנגל באותה עיר, שהיתה, כידוע, מטרופולין של הספר בגרמניה. עד אמצעי שנת 1838 ראה אור אפילו שלוש פעמים בשבוע, אך לאחר מכן הצטמצם והפך לשבועון. בשנת 1873 הוגדלה תבניתו. אם להקדים את המאוחר, הרי ב-1910 נוספו לו איורים, שכן בעת ההיא ראה העורך, לודוויג גייגר, צורך לספק לקהל הקוראים חידוש זה, משום שהם התרגלו לכך, לאחר שהופיעו בשוק העתונות "עלוני משפחה" למיניהם, מאוירים גם הם. בשנים הראשונות היו מדורי החדשות את רובו העתון, והם הורחבו על ידי ציטוטים מעתונים אחרים. עד מהרה גייס העורך כתבים בגרמניה ומחוצה לה, ורשת זו הלכה וגדלה במשך הזמן. הרחבה זו, עם כל גיוונה, הבטיחה יתר מהימנות של מדורי החדשות, הן בשטח הווי הקהילות והן בשטח המדיני-כללי.

הכתבים באו ברובם מחוג הרבנים והמורים, אך נוספו עליהם גם אנשים הבקאים והמעוניינים בעסקי הקהילות למיניהם. העורך עצמו שימש כפרשן של חומר החדשות. לא נגזים אם נציין, שלפחות ב-30 שנותיו הראשונות של ה-AZJ, היה הוא המנצח על המדור הזה, בכמותו וכן באיכותו. לרוב לא חתם על מאמריו.⁶ עד כמה שתפסתו זו נתקבלה תעיד העובדה, כי גם עתונים יהודיים אחרים סיגלו לעצמם שיטה זאת, אף כי תפוצתם ואורך ימיהם לא הגיעו, אפילו בקירוב, לתפוצת ה-AZJ ולא לאורך ימיו. בין אלה שצצו בשנים ההן נזכיר את ה"אורינט" של יוליוס פירשט, שהיה שבוועון היסטורי-ספרותי-מדעי, וכן "העלונים השנתיים היהודיים" ("Israelitische Annalen") מאת מרכוס יוסט, שיצאו בין 1839 ל-1841; עוד יש לציין את הירחון "המספר" — שנועד כהשלמה הן ל-AZJ והן ל"עלונים השנתיים היהודיים" — ואשר הוצא על ידי מנדל הס בין 1839 ל-1848.

עד כמה שאישיותו של פילפסון הייתה גלים כלפי חוץ מוכיחה העובדה, כי רבות מבין העצומות שהוגשו מאת קהילות היהודים, היו פרי יוזמתו, והופיעו למעשה בטורי ה-AZJ, ביטאון-טיפוחיו. כך, למשל, שתי העצומות שהופנו אל פרידריך וילהלם ה-4, הראשונה נגד חוק שירות-החובה בשנת 1847, והשנייה נגד השאלתה האנטי יהודית של הציר וגנר בבית הנבחרים הפרוסי בשנת 1856; ומאוחר יותר — במלון אחיו וילהלם הראשון — העצומה בדבר מעמדם של המורים היהודיים ובדבר "השבועה היהודית", שהופנתה אל בתי המחוקקים של פרוסיה בשנת 1862; העצומה בשאלת האמנציפציה, שהופנתה אל הפרלמנט הצפון גרמני בשנת 1867; ולבסוף, העצומה נגד "חוק הפרישה", אותו יזם נסיח הציר אדוארד לסקר, אשר הופנתה אל הרייכסטג הגרמני בשנת 1876. גוסף על פעולות אלו, המשקפות את מאבקי האמנציפציה במשך עשרות שנים ואת הוויכוחים סביב בעיית "מלחמת התרבות" וסביב בעיית האנטישמיות הגואה, באו פעולות בעלות אופי הומניטרי, שביקשו לעזור לקיבוצים היהודיים המקופחים ברוסיה, ברומניה ובמזרח הקרוב. בשאלת תיקוני הדת דגל פילפסון באופן עקבי בעמדת ביניים: מצד אחד, התנגד לאורתודוקסיה החדשה, שמנהיגה ר' שמשון רפאל הירש קבע את כיוונה האידיאולוגי בביטאון "שורון", שהוא עצמו כיהן כעורכו מ-1854 ועד 1870, ושזכתה גם לכתב עת עממי, "איסראליט", שאותו ייסד הרב מאיר (מרכוס) להמן ב-1859 ושהאריך ימים עד 1938. מצד

שיווי המעמד המשפטי של היהודים. בעיות האינטגרציה החברתית בלטו ביתר שאת, וממילא קשה היה יותר להגדיר, מהם בעצם סימני ההיכר של ההווי היהודי ושל הזהות היהודית. התוצאה היתה, שהחווירו והלכו ההבדלים בין הסיעות הדתיות שבשעתם, בימי נעוריו של כתב העת, עיצבו את דמות היהדות. כאותה עת טרם התבססה הציונות דיה כדי לשמש חוד התנית כנגד האנטישמיות הגואה, ועדיין חסה רוב מניינו של הקיבוץ היהודי בצילם של הליברלים למיניהם וראה בהם את נציגיו הנאותים. ברור היה כי הגיעה העת, שהעתון יעביר את נקודת הכובד של כיוונו הפובליציסטי מן התחום הדתי אל המרחב התרבותי הנאור — וזו המשימה שאותה הטילו על כתפיהם יורשיו של פיליפסון — תחילה קרפֶלס, ולאחר מכן גייגר.

תקופת קרפֶלס (1890-1909)

עם מותו של פיליפסון הוחלף פעם נוספת בית ההוצאה: ה-AZJ עבר לרשותו של רודולף מוסה, שנמנה עם גדולי המו"לים של ברלין, הוציא (מאז 1872) את היומון "ברלינר טגבלט", מאז שנת 1889 את היומון "ברלינר מורגן צייטונג", וחלש — נוסף על שורה של כתבי עת — גם על ממלכה ענפה של פרסומים אחרים. רב היה הסיכוי, שיערוב להמשך קיומו של AZJ, עתיד המסורת. עם מינוי של קרפֶלס (1848-1909) כעורכו של ה-AZJ, הופיע איש בעל שני כתרים: מצד אחד, היה כקיא בתורת היהדות; הוא היה בנו של רב באחת מקהילות מורביה, ר' אליהו קרפֶלס, וכתלמיד הסמינר של ברסלאו השתלם בכל רזי התורה והמסורה. מצד שני, היה אורח בעולם הספרות הגרמנית והכללית, שאוצרותיה פתוחים היו לפניו.² כמחבר של הספר המפורסם "תולדות ספרות ישראל" (ראה אור בשנת 1886, ובמהדורתו השנייה, 1908), הצליח לשבץ ספרות זו בתוך הבניין המפואר של ספרות העולם, שמקומה בה עדיין נפקד עד לימיו, כפי שהדגיש במפורש בדבריו הקדמתו למהדורה הראשונה.

קרפֶלס נודע גם כחוקר יצירותיו של היינה. הוא ראה במשורר זה אחד מקרוביו, אשר תרם תרומה חשובה לספרות גרמניה ולספרות העולם — כיהודי (אף כי התעלם ממצוותיה המעשיות של היהדות). כן היה לקרפֶלס חלק נכבד בייסוד ברית אגודות לתולדות עם ישראל וספרותו ב-1893. הוא כיהן במשך שנים רבות כיושב ראש שלה, והיה פעיל בה כמרגמה וכמארגן. בהספדו שיבח אותו אלברט כן כ"מופת לאדם משכיל וכיהודי נאור" ועל היותו פילוסוף כופר ויהודי מאמין כאחד. כל אלו שבחים, שאינם הולמים את אישיותו של פיליפסון כרב, אך משקפים יפה את דמותו הרבגונית של קרפֶלס, שהיא, מצידה, מהווה הד למצבה של הבורגנות היהודית בשלהי המאה הי"ט, המתחבטת לפתור את בעיות זהותה. מאליו מובן, כי קרפֶלס העתונאי ראה את תפקידו העורך של ביטאון יהודי כללי באור אחר משראם פיליפסון הרב. כתבותיו (שדנו על פי רוב בנושאים ספרותיים) הצטיינו באינות סגנונית יתרה. הוא אף השתדל למשוך ולגייס כתבים ידועי שם מתחומים הרחוקים בדרך כלל מביטאון בעל צביון דתי, כגון ליאו ברג, גיאורג ברנרס, הרמן כהן, קרל אמיל פֶרנצו, פטר הֶקֶר, היינריך הוברט הוֹפֶן, לודוויג יעקובובסקי, ויקטור קלמפרר וריכרד מ. מאיר. כתוצאה מכך, לא הופיע קרפֶלס בטורי הביטאון כמחבר, בניגוד לפיליפסון קודמו ולגייגר יורשו. תחת שרביטו

בתי הספר, ואחרון-אחרון השבועון "הדף העממי היהודי", הם שהיו שלושת עמודי התווך שעליהם נכוננו שאיפותיו הדתיות-חינוכיות של פיליפסון; ובמיחד עשה חיל ביסדו את השבועון "הדף העממי היהודי", שכן אין כמו ביטאון זה שדיבר אל לב הקהל.

בשנות ה-70 של המאה הי"ט נתפרסמו מאמרי הסתה אנטי יהודיים מאת אוטו גלגאו בשבועון "גרטנלאובה", וכן ראו אור התקפות בעלות מגמה דומה כיומנים "גרמניה" ו"קרובייטונג", שהוקיעו את עסקי המרמה, כביכול, של אילי כלכלה יהודיים; או אז פנה קורא אחד אל פיליפסון, והניע אותו לצאת חוצץ נגד גלי שטנה אלו. ואכן, פיליפסון יצא במאמר מערכת, שהבהיר את עמדת ה-AZJ נוכח ההסתערות הזאת ופנה, בהודמנות זו, אל קהל הקוראים בכללו, שחיצוי-ארס אלו פגעו גם בו.⁶

הוא הצהיר, כי ה-AZJ מייצג, ככתב עת דתי, את כלל ישראל, ואינו אחראי לקומץ אנשי בורסה ואילי כלכלה, שאיש מהם אינו נמנה עם קוראיו או חותמיו, מה גם, שלעניין אין קשר לאמונת ישראל, כשם שגם אין לזהות את אילי הממון הנוצריים עם אמונת הנצרות. אותה הכללה וזדנית, כאילו כל ה"ספרסים" יהודים הם, אינה אלא סניף של שנאת ישראל הגזעית, ובסופו של דבר היא מכוונת נגד הרעיון הליברלי כולו; אין זה מתפקיד AZJ להפריך שקרים וטענות שווא והבל כאלו.

העתונות היהודית הבסיסית — ובטאוננו כפרט — דתית היא ביסודה. הצרכים הדתיים של כלל ישראל עומדים אצלה בשורה הראשונה. אם תעסוק גם בענייני מדינה וחברה הרי תעשה זאת מתוך ההכרה, שהיהדות משקיפה על מדינה וחברה מזווית דתית, כי כל נושא אנושי עוטה לבוש דתי, וכי אין בה הפרדה בין הדת והחברה. אין היא גם גורסת חיץ בין מוסר הפרט לבין מוסר הכלל. אם כך הדבר, אסור גם להפריד את האמנציפציה של היהודים מן האמנציפציה של היהדות, ומכאן — ששיווי המעמד של הראשונים גורר גם שיווי מעמד של זו האחרונה. מעבר מזה אין העתונות זכאית לחרוג, אם לא תרצה למעול בשליחותה, אם לא תתכחש לאופיה הדתי בעיקרה, ואם לא תתערב בעניינים שאינם שייכים לסמכותה.

קשה שלא להבחין במלים אלו ברפיון מסוים; נוכח ריבוי ההתקפות במדינה ומחוצה לה לא היה בכוחו של AZJ להפריך את כל הטענות גם אילו רצה בכך, כפי שנהג לעשות בשנותיו המוקדמות. עם זאת, לא היה זה דברו האחרון של פיליפסון. למעשה, השיב מלחמה שערה שעה שהגיעו דברי פולמוס בוטים, וידע להחזיר על אחת כמה. נזכיר, למשל, את השקלא וטריא על התקפותיו של טרייטשקה — דברי ריבות, שבהם השתתפו גם כותבים אחרים של ה-AZJ, כמו הפילוסוף הנודע הרמן כהן, בסיכומה של מחלוקת זו נאספו, צוטטו והוסברו כל חזות הדעת בעד טרייטשקה ונגדו ואפילו הודפסו במלואם.⁷ פיליפסון אף דן באריכות בספרו של טרייטשקה "תולדות גרמניה במאה התשע-עשרה", ומאמרו על ההיסטוריון הזה גם פרסמו האחרון, שראה אור ב-AZJ לפני הסתלקותו.⁸

לקראת סוף תקופת פיליפסון התערער מעמדו של ה-AZJ במידת מה: קהל הקוראים דרש, כנראה, כי יודגש פחות צביונו הדתי המובהק של הביטאון ויושם דגש חזק יותר על האופי המדיני-תרבותי. עתה הושג

במאמר ראשי, "התנכרות תרבותית", השתדל קרפלס להוכיח, כי חזונו זה של אחרית הימים איננו, חלילה, פתח לסתגלות נוחה.¹² לפי זה, כל הדעות הקדומות וכל העוינות כלפי היהודים אינן אלא פועל יוצא של ההתבדלות, הן המקור לשנאת ישראל הנפשית הנובעת מן ההתבודדות החברתית והן שורש הנגע הגרוע מכל אנטישמיות רעשנית. קרפלס אף ניסה למצוא פשר נפשי-חברתי לצרה זו:

טולדים היו מלהעמיק חקר, פן יאלצו לתקן עיוותים מימי הביניים, ודבקים היו בחטאים שהפכו הרגל, רק בצורה שלבושה נחחדש מעט. במיוחד יש להצטער על ההתנכרות התרבותית, משום שגם המשכילים אינם דואגים להתנער ממנה. גם תחומי האמנות והספרות אינם נקיים ממנה למגנית לבנו.

הבה נעיין בכמה יצירות מן הספרות המודרנית, שבהן מתוארת סביבה יהודית או משורטטת דמות יהודית. או אז נגלה שיבושים רבים למדי. מקום שם יעזו סופרים לא יהודים לצייר הווי יהודי, מתקבלת לרוב דמות עוועים.

אך קרפלס עדיין אחז בתורות ההשכלה: אם יבוא היום ומדע היהדות, גולת הכותרת של תרבות ישראל, יהיה לנחלה לכל משכילי העם (הגרמני), אזי יכבד את היהודים. יכבדם ויחבבם. אותה תקווה מאופקת ומהולה עצבות, שהמחבר השמיעה שנתיים לפני מותו, העלתה קדרות נוכח העובדה שאין להכחישה, כי ערכי הליברליות בדבר ההשכלה ורוממותה החלו להתוויר מאז שנות דור, ודווקא הציונות היא שהסיקה מזה את מסקנותיה בזמן.

מן הסתם חש קרפלס את המצב במלוא ספקותיו, אך לא היתה בצקלוגו חלופה של ממש לדרך ההתבוללות הליברלית. אכן, ליברלי היה האיש. דווקא משום כך ידע להעריך את מתנגדיו היהודיים בזירה הפנימית — החרדים והציונים — משום שגם הם מושרשים היו באמונת הייחוד, אף כי הוא עצמו קרוב היה לרפורמה מיסודו של הליברליזם. הוא ניסה למתן את הניגודים, לבור את דרך האמצע ולהימנע מן ההתנגשויות ומן הפולמוס האיש. במובן זה היה יורשו מיליטנטי יותר ואף חד צדדי יותר ולא נטה לפשרות. יורשו זה, שנתקבל כעורך ה-AZJ אחר פטירת קרפלס באוקטובר שנת 1909, היה לודוויג גייגר.

תקופת גייגר (1909-1919)

כבר בימי קרפלס נאלץ ה-AZJ להתמודד עם עתונים מתחרים, לאחר שבימי פיליפסון לא ידע תחרות מהי, שהרי במשך שנים היה רוב הזמן כתב עת יהודי יחיד. מבין כתבי העת שנוסדו בשלהי המאה הי"ט נציין שלושה: "העלון היהודי העממי" בברסלאו, שלואי נוישטט הוציאו מ-1896 עד 1923; ה"איסראליטישה פמיליינבלט" (עתון משפחתי יהודי) שיצא בהמבורג. הוא נוסד ב-1898 והחזיק מעמד עד 1938; וראש לכלם — ביטאון של הצ'ה פאו, שנוסד ב-1895, וקיים היה בשם זה עד 1921, והמשכו, בשם "עתון הצ'ה פאו (C.V. Zeitung, להלן: "צ'ה פאו"). שלושת אלו היוו סכנה ל-AZJ יותר מהעתונים היהודיים-לאומיים או כתבי העת הציוניים, כגון ה"ולט" של הרצל (שראה אור מ-1897 עד 1914) או ה"ידישה רונדשו" (לפנים ה"איסראליטישה רונדשו"), שיצא מ-1896 עד 1938.

שגשגה פתיחותו של ה-AZJ ונתעדן סגנונו. לעומת זאת, נתקפח קמעה אופיו כביטאון יהודי דתי. עתה שימש הוא, בעיני עצמו, "תלתלפיות רוחני לכל היהודים הנאורים".¹⁰ זוהי הגדרה יומרנית, המביעה בבת אחת גם את הדגשת פתיחותו לעולם וגם הסתייגות מהמוני "עמך" היהודים, של ימות החול. עם זאת יש להעיר, כי בעידן קרפלס נפערה התהום בין המוני החרדים וחסידים מזרח אירופה מחד והמשכילים היהודים מהמערב מאידך, וגם החריפה ההתנגדות לתנועה הציונית המדינית המתחילה; אך לעומת זאת הופנתה תשומת לב רבה לספרות העברית ולספרות היידיש, ולצורת הכתבים הצטרף סופר בעל שיעור קומה, הלוא הוא קרל אמיל פרנצוז.

קרפלס, שגולד בצ'ורטקוב שבגליציה, ולימים פעל בווינה ובברלין, רענן את מדור הספרות היפה ואת מדור ביקורת הספרות. במקביל שימש גם כנציגם של יהודי מזרח אירופה במאבק להשכלה ולאמנציפציה. אשר לציונות, הדגיש קרפלס במאמר המערכת שדן ב"מדינת היהודים" של הרצל,¹¹ כי אין זה נכון לבטל את התוכנית הציונית בדברי לעג זולים ובתוכחות מוסר קשות, שכן —

זה שנים הזהרנו, לבל נתעלם מן התנועה הציונית בהבל פה או נחסלה בטענות שחוקות. משום כך האשימו אותנו כנטייה לציונות — ובעצם יש בה באותה האשמה יותר צחוק מרשעות — בעוד שאנו נלחמנו באותו זרם מלחמה ללא פשרה, משום שראינו בו משהו אוטופי ולא יהודי, ועדיין רואים אותו ככזה. עם זאת גילינו תמיד את אהדתנו לכל השאיפות הקשורות ליישוב ארץ ישראל.

להלן תואר הרצל כעתונאי מכובד ומחונן, וחיבורו "מדינת היהודים" כיצירה עניינית, נקיה מקנאות ומהיות. אם כן, מדוע, בעצם יש לפסול את הרעיון הציוני? משום ייחודה הדתי של היהדות: בניגוד לתפיסתו החילונית של הרצל ברי לקרפלס, כי האמונה הדתית היא "הדבק ההדוק היחיד המלכד את היהודים. למען הרעיון הדתי הזה סבלו צרות ויסורים, ורק רעיון זה הוא שמבטיח את קיומם להבא." לא היהודים שומרי המצוות ולא יהודי הרפורמה מסוגלים לפעול — מתוך זיקה לאמונתם — למען חידוש הלאומיות היהודית; ולפעול למען טובת ההמון הגולמי, השקוע בחומרנותו והמוכן לנטוש את צור מחצבתו — פשוט לא כדאי. רעיונו של הרצל מופרך מכמה בחינות: יש לדחות את שתי הנחותיו: א. שהאנטישמיות החדשה שונה ביסודה משנאת היהודים הישנה ההיסטורית: ב. כי קיימות זיקות מן הסוג האתני — מלבד הזיקה הדתית — בין יהודי המערב הנאורים לבין יהודי המזרח [מזרח אירופה] הנחשלים; הנחות אלו נטולות-יסוד. לדעתו, נטלוהו תמיד לשנאת ישראל, מלבד הסממן הדתי, גם מרכיב חברתי, והתהווה הפעורה בין יהדות המערב הנאורה — תהא לאומיותה אשר תהיה — לבין החסידות הפולנית, גדולה מן התהום הקיימת בין שני עמים, המרוחקים ריחוק לשוני וריחוק מקומי גדול כאשר יהיה. על כן הרעיון היחיד הממשי של היהדות הצרופה הוא זה, אשר שואף למלכות שמיים עלי אדמות, והוא החותר לקראת קירוב ימות המשיח:

אל אחד בשמים, אמונה אחת עלי אדמות לכל המין האנושי, המאוחד בשלטון הצדק, החופש, ובאהוזה של כל באי-עולם.

כוחות אנטי-ליברלים חייב גם הליברליזם להתאזר עוז ולהגן על עמדתו. אין הוא ממליץ על "התכולות", שהמתנגדים מפרשים כטמיעה בגרמניות שבעקבותיה "תחדל היהדות להתקיים". הוא ממליץ לפעול "תוך הכרה, כי בתרבותם היהודים הם גרמנים לכל דבר, או עתידיים להיות כאלה, בעוד שעליהם לשמור על אמונתם, לכבדה ולטפחה, שכן אין בה משום עיכוב כלשהו, המונעם להיות גרמנים." גם להבא תהיה סיסמת העתון "יהדות, ליברליזם וגרמניות". כבר בדברים אלו נרמז הדבר שהניע את ויינגרט, כותב תולדותיו של גייגר לקבוע כי הלה הביע בתור עורך ה-AZJ את דעותיו "בעט סופרים מושחזי",¹⁷ ונראה כי קביעתו בצדק נאמרה. בכך לא נשתנה מפיליפסון, כמו שטסה משיטת קרפלס, שכן לא בפשרה דגל, אלא בעמדה איתנה ובמאבק על תפיסתו שבה בחר, והיא שהפכה לתפיסה המדריכה את כתב העת.

במאמר הראשי שפתח את שנת 1912 דחה גייגר את הטענה, כאילו הפך ה-AZJ ביטאונה של מפלגה; הוא גם הצדיק את צמצומם של נושאים תיאולוגיים על חשבון הפרסומים הספרותיים.¹⁸ ואשר "לענייני דיומא" — קרי הטיפול באירועים אנטישמיים — הרי לזה דואגים העלונים של "האגודה להדפסת שנאת ישראל" וכן גם "אים דויטשן רייך", שחוג קוראיו היה זהה כמעט עם קוראי ה-AZJ; מה שהוא — גייגר — משתדל לקדם, הם הדיווחים השוטפים על הפרסומים הספרותיים והמדעיים, שחשיבותם ה"אקטואלית" עולה בהרבה על הסכסוכים האישיים המקובלים.

מה שהציק לגייגר באמת, היתה הנכונות המועטה לתרום ל-AZJ והעובדה, כי למעשה לא היה דו שיח עם הקוראים. מכאן אנו למדים, כי מעמדו של ה-AZJ במגוון העתונות היהודית התערער והלך.

ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שגייגר ראה כאחריות לה את מעצמות ההסכמה — אנגליה, צרפת ורוסיה — באורח בלבדי, אף כי הדגיש שיש לכל האומות מורשת תרבות משותפת, שבה מעוגנות הן ככלות הכול,¹⁹ הוקיע את שונאי ישראל המשנטים מותניהם להמציא עלילות על היהודים. מצד שני, גינה הן את הציונים והן את יריביהם, על כי הם מנפחים את פעלתנותם בקדחתנות ומבליטים את ענייני היהודים. במאמר המערכת כתב:

מאז עמדתי על דעתי בשחר נעורי הייתי "מתבולל", ובריש גלי אני רואה בתואר זה, שרבים רואים בו שם גנאי, תואר כבוד לכל דבר. תמיד פסלתי את ההתבדלות ודגלתי בהתמזגות בתוך המכלול המיוחד של עם גרמניה, כל עוד לא ייפגמו ערכי היהדות הקדושים ממש, לרגל התמזגות זו.

מה שנובע מתפיסה זו, שהיהודי הליברל צריך לחדול מלהיאבק למען יקומו בתי ספר נפרדים בשביל היהודים; במקום זה עליו להשתדל, כי מורים יהודיים ייקלטו בבתי ספר ציבוריים, ותלמידים יהודיים יתקבלו בבתי ספר כלליים; שהיהודים לא ילחמו עוד על מוסדות סעד משלהם, אלא על מוסדות משותפים ("פרייטטיים"), אפילו יתקשו להבטיח מזון כשר למעטים, שעדיין דרוש להם אוכל מסוג זה. תמיד הדגיש — הוסיף — כי אמונת ישראל איננה שאלת הקיבה, אלא היא שייכת בעיקר לספירת הרוח.

הפסיחה על שתי הסעיפים, לדעת גייגר, מהווה סכנה לליברליות;

יורשי פיליפסון נדרשו להגדיר מחדש את מקומו, את מעמדו ואת כיוונו הפובליציסטי של ה-AZJ. מלאכה זו אכן נעשתה, ונבחר כיוונו של ה"ץה פאו" מגמה זו הופגנה במיוחד בימי כהונתו של גייגר. אם בעידנו הראשון עמד ליד ההגה של AZJ רב, ובשלו השני — עתונאי, הרי שעורכו השלישי, גייגר, ייצג את תחום תולדות הספרות, שכן גאוותו היתה על היותו נציג מכובד של אוניברסיטת ברלין.¹³ שמו הוזכר בטורי ה-AZJ כבר בימי פיליפסון — צעיר לימים היה אותה שעה — ובימי קרפלס נמנה עם הכותבים הקבועים; עם הגיעו למעמד העורך הראשי ניסח במאמר מערכת עקרוני, תוך הסתייגות מפורשת מקודמיו, את המגמות שיהיו מעתה נר לרגליו.¹⁴ הוא העלה על נס את פיליפסון כמארגן רב זכויות; החשיב את קרפלס כעתונאי מנוסה, שעמד על צורכי הקהל הרחב ועל נטיותיו במסעי הרצאות, שאותם ערך ממרכזו ברלין, וששימשו לו בסיס למאמריו המבריקים והמנוסחים היטב. העורך החדש הבהיר, שאין בדעתו לקפח את אופיו היהודי של העתון, אך הוא ידגיש יותר את ההתפתחויות הכלליות שבתחומי הדת, הפוליטיקה, החינוך, המוסר והתחברה, ובכך יעורר הד ועניין גם ב"חוגים רחבים" יותר. לקהל קוראיו יגיש כל מה שנוגע, במישור ובקפיפין, בסוגיות היהדות השונות. ומכיוון שאין היהודים מוצאים חפץ אך ורק ביצירות ספרותם, יש להרחיב בהרבה את מדור ביקורת הספרות העכשווית:

ביטאוננו יצביע — יותר משנהוג היה עד כה — על חיבורים וספרים חדשים, המטפלים במדע היהדות, הדנים בענייני היהודים בכלל, או שמזכירים בתיאוריהם את בני עמנו — או שנמנעים מלהזכירם. כן יוסיף, כדרכו עד הלום, להעריך יצירות חדשות, הן בתחום המדע והן בשטח הספרות היפה, מאת מחברי ישראל או מאת בני עם אחר על היהדות, במאמרים מיוחדים. כן יובאו לידיעת קוראיו, בתמציות מסכמות, כל אותן כתבות ורשימות המתפרסמות הן בכתבי עת יהודיים או נוצריים, לטובת אותם קוראים המעוניינים במידע רהוט, אשר "הקורא ירוץ בו". בקיצור: נהפוך את ביטאוננו למדריך, המלמד, חיש ולהועיל, על הנעשה בערוגות קרית ספר.

אשר לשאלת הדת — כתב גייגר — נדגיש לא את המפריד, אלא את המאחד אותנו. עם זאת לא נחדל להטעים, כי נגן על חופש הדעה, על גישה ליברלית בסוגיית הרפורמה ובעמדת ההתפתחות שבקרב היהדות, ונחייב את רעיון האמונה היסודי, שיש להתחשב בצורכי תקופתנו.

עם כל הדגשת הרציפות, לא קשה להבחין בתוזה ניכרת של המגמה הפובליציסטית של ה-AZJ. לא כל הקוראים ענו אמן על שינוי זה. מכאן, שגייגר נאלץ היה שוב ושוב, לרוב במאמרי פתיחה של שנה חדשה, להבהיר את כוונותיו ואת עמדתו. לא אחת קרה, שהושמעה מחאה נגד מאמריו, כגון בתמיכתו בחגיגות בתי ספר, שהיו משותפות לנוצרים וליהודים.¹⁵ גם הכתבות הביקורתיות של תיאודור לסינג על מצב יהודי גליציה נתקלו בהתנגדות חריפה לא רק מצד חוגים אורתודוקסיים או ציוניים, אלא אפילו מצד יהודים ליברליים או שמרנים מתונים. אל מול התקפות כאלה לא נלאה גייגר לטעון, כי בהנהלתו הפך ה-AZJ להיות ביטאון הליברליזם המובהק וכך יהיה להבא, כנגד פעילותם המתגברת, הנתמכת על ידי "מחנה של עלונים", של פלגות האורתודוקסים והציונים.¹⁶ אין כאן עניין של פניות מפלגתיות אך נוכח תוקפנותם של

AN DIE DEUTSCHEN MÜTTER!

72000
jüdische Soldaten
sind für das Vaterland
auf dem Felde der Ehre
gefallen

Christliche und jüdische Helden haben gemeinsam gekämpft und ruhen gemeinsam in fremder Erde.
12000 Juden fielen im Kampf!
Blindwütiger Parteihasse macht vor den Gräbern der Toten nicht Halt.
Deutsche Frauen,
duldet nicht, dass die jüdische Mutter in ihrem Schmerz verhöhnt wird.
Reichsbund jüdischer Frontsoldaten E.V.

ברוך מ'1919 של "ברית החיילים היהודים" המבקשת להוכיח את נאמנות היהודים למולדת הגרמנית. רבים מהם השתתפו בקרבות מלחמת העולם הראשונה ו'12 אלף שילמו בחייהם

לאחרונה את "האני מאמין" של העורך, שוב תוך הדגשת זכויות קודמינו. קרפלס, הודה, תרם ל-AZJ את הסממן המודרני שאולי חסר היה לנו.²¹ גייגר עצמו יוכל אולי לרשום לזכותו את הביסוס המדעי הכללי ואת הסממן הליברלי המובהק כסימן הכר לעומת קודמיו. מלבד זאת נלחם בציונות בתקיפות יתר משעשו הם, ולאחרונה הבליש ביתר שאת את ענייני העולם. לאחר שסקר את מאבקי הביטאון בימים עברו למען שחרור היהודים בעולם כולו ונגד האנטישמיות, נדרש גייגר אל בעיית התעוררותה המתודשת של האנטישמיות, שאותה מלכים חוגי הצבא. כידוע נוצר מצב דו ערכי, בעת שהחיילים הגרמניים נתקלו ביהודי המזרח, בעיקר בפולין: מצד אחד רצו למשוך לצידם את יהודי פולין, קורבנות הרדיפות של רוסיה, ולהופכם לבעלי ברית; מצד שני סלדו מפניהם מזמת זרותם ומפני מצבם החברתי העלוב, פרי הדיכוי הממושך.

עמדה זו של היהדות הליברלית חייבת להילחם על עקרונותיה, ואם היא מתחשבת, השכם והתחשב, עם השאיפות השמרניות או האורתודוקסיות, היא בוגדת בעקרונותיה היא.

על אף השקפתו הליברלית-לאומית לא הפך גייגר ללאומני חמום מוח. הראיה — מאמרו "מלחמה ותורבות", שראה אור בראשית שנת 1915,²⁰ בו הפנה קול קורא למדע, שחלילה לו לנטוש את אופיו העל לאומי, והוקיע את השוביניזם הגרמני. הוא לגלג על השאיפה הקרתנית לבער את המלים הזרות ויצא חוצץ נגד השקרים בעתונות, המועלת בשליחותה התרבותית. מלבד הקריאה בספרים היסטוריים יש להמליץ על מחברים הומניסטיים כדוגמת שילר ולסינג, שרמתם שווה לכל "הגיבורים של ספרות העולם".

מקץ שנה, עם תחילת שנתון השמונים (1916) של העתון, ניסח גייגר

תגחומים לכתביו ולקוראיו הנאמנים. במאמר הפרידה שלו סיכם אלברט כץ,²³ כי ה-AZJ תמיד היה ליברלי, והתנגד לקיצונים שבמחנה האורתודוקסיה והרפורמה כאחד. בכך חזר על עיקר היסוד של פיליפסון והסתייג מן ההדגשה הנחרצת של הליברליזם, הלוחם גם נגד אנשי ביניים, תוך מגמה מרחיקת לכת של מיזוג הגרמניות והיהדות נוסח גייגר, בלי להגיד זאת במפורש. בתור עורך לא אבה כץ — בהגינותו ובענוונותו כי רבה — למתוח ביקורת על שיטתו של גייגר, ששמו הלך לפניו. ברם, הוא עצמו דבק בעקיבות במין צידוף בין ליברליזם לבין נטיות לאומיות-יהודיות, בלי שנקט במישרין בציונות כבסיס רעיוני. פעולתו של אלברט כץ, ככתב וכעורך, הביאה לידי כך, שהתבצר בו מעמדה של תרבות ישראל — בעיקר הודות להבלטת ייחודה ומקוריותה של הספרות העברית והיידישאית. עם זאת נשתמר בו הקו הכללי, החותר לקראת מיזוג מרכזי של יסודות יהודיים בתוך היכל התרבות הגרמנית עד כי היהדות, בתור שכזאת, התכווצה בדי' אמותיה של דתה. כך התעלתה דמותו של אלברט כץ להיות איש אשכולות הן כלפי "הימין" הדתי — המפלגות האורתודוקסיות והשמרניות — והן כלפי הסיעות הלאומיות והציוניות. ה-AZJ עלה, מאז 1890, על דרך הליברליזם התוקפני, ועם זאת ראוי היה להקרא — במידה מסויימת של צדק — ביטאון "כללי" ו"בלתי מפלגתי", המסור לכל אשר יהודי יכונה; אם הדבר כן — הוא חב זכות זו לעורכו האחרון אלברט כץ, שהיה גם מו"ל האחרון.

לא לו נצטרפו טרוניות בדבר השתמטות והתעשרות מהמלחמה וחוסר אמון כלפי יהודי גרמניה הן במדיניות הפנים והן במדיניות החוץ. לא נמצאו, אמנם, ראיות כדי לאמת עלילות אלה, אך די היה בשמועות, כדי לזרוע מבוכה וללכות יצרים אנטי יהודיים. גייגר ביטל את כל הטענות הללו וחזר והדגיש כי חרף כל רגשי האחרון וההזדהות עם יהודי כל הארצות, יהודי גרמניה הם בראש וראשונה — גרמנים.

כאשר הלך גייגר לעולמו בפברואר 1919, הקדיש לו יורשו אלברט כץ דברי קילוס מרשימים. לדבריו, עם הסתלקותו של גייגר נעלם "אחד האישים בעלי שיעור קומה שבקיבוץ היהודי בגרמניה".²²

הפרק האחרון

אלברט כץ נמנה עם צוות הכתבים של ה-AZJ כבר בשנת 1886, כלומר בימי פיליפסון. לאחר מכן, בימי קרפלס וגייגר, היה חבר קבוע במערכת כתב העת. תפקידו כיוורשו של גייגר היה להכין את החיסול המסתמן של הביטאון הליברלי-יהודי עתיר המסורת. בשנות המלחמה ואפילו עוד ב-1919, שמר הביטאון על כמותו כפי שהיתה עד 1914. דהיינו, הופיע ב-600 עמודים בשנה. אך בשנת 1920 פחתה הכמות, ובשנה שלאחריה הופיע ה-AZJ רק אחת לשבועיים. בגיליון התשיעי של שנתו השמונים ושש הקיץ עליו הקץ. המשכו — תחת השם "דפים לגרמניות ויהדות" במסגרת העתון "צ'ה פאו", שנוסד עתה מחדש — העניק רק מעט

1. הרמן כהן, במאמרו לרגל יום ההולדת המאה של פיליפסון. מצוטט על פי יוהנה פיליפסון, AZJ, 1886, עמ' 366.
2. גיליון 1, 1837, וכן עמ' 61, 185, 257, 290, 366, 378.
3. השווה מכתבו של פיליפסון לאחרי פייכוש מיום 4 במרס 1837, מצוטט על פי יוהנה פיליפסון (ראה לעיל), עמ' 247.
4. השווה הרשימה ב-AZJ מ-1842, עמ' 456: כל הכתבות שאינן מצוינות בשם, בסימון או במקום ובתאריך פרט לציון המקום מגדבורג ומאוחר יותר כון, מקומות בהם כיהן פיליפסון כרב הקהילה, הן פרי המו"ל.
5. "Jüdisches Volksblatt", 1 (הוצאת ניסין), 1853, עמ' 1.
6. "הנחשול נגד היהודים", AZJ, 1875, עמ' 605-607.
7. וראה ב-AZJ, בגיליונות רבים, בשנים 1879-1880.
8. שם, 1889 עמ' 536; 1890, עמ' 13-15, 28-30. שני הפרסומים האחרונים הופיעו לאחר פטירתו.
9. וראה עליו: אלברט כץ: גוסטב קרפלס, שם, 1909 עמ' 261 ואילך; וכן בכרך של 1910, עמ' 337-339.
10. שם, 1892, עמ' 133.
11. שם, 1896, עמ' 97 ואילך.
12. שם, 1907, עמ' 397 ואילך.
13. בטחונו העצמי נתגלה מיד. בעוד שכתקופת קרפלס הוזכר שם העורך הראשי במסגרת קטנה ליד שם המייסד פיליפסון, שהופיע באותיות גדולות, הכריז

- המו"ל החדש באותיות רבתי, בצידוף כל תארוי האקדמיים, כי העתון — נוסד על ידי הרב ד"ר לודוויג פיליפסון בהנהלתו של יועץ הסתרים הממשלתי, הפרופסור לודוויג גייגר.
14. AZJ, 1909, עמ' 481 והלאה.
15. שם, 1910, עמ' 1 והלאה: עמ' 77 והלאה, ועוד.
16. לציונות התנגד בתקיפות. וראה את ביקורתיו למחזות המגמתיים של הרצל "הגיטו החדש", ושל נורדי "דוקטור כהן", שם, 1898, עמ' 78-81, 605. בסיום הביקורת על מחזהו של הרצל כתב: "אנחנו גרמנים ואנו מרגישים ופועלים באופן גרמני. אנו (בניגוד ליהודי אוסטריה) מופלים לרעה ומקופחים בהתקדמותנו... על מחזהו של נורדי שפך צוננים: "פשע הוא וכמעט גם טירוף לחזור ולהטיף ליהודי גרמניה שהם רק יהודים ולא גרמנים".
17. וייניגר, כרך ב', 1927, עמ' 397.
18. AZJ, 1912, עמ' 1.
19. שם, 1914, עמ' 422 ואילך.
20. שם, 1915, עמ' 13-15, 25-27, 37-38.
21. שם, 1916, עמ' 1-4.
22. שם, 1919, עמ' 61 ואילך.
23. שם, 1922, עמ' 98 ואילך.